УДК 811.161

С.В. Сліпченко, В.Ф. Ботнер

ПОЕТИКА ЗАГОЛОВКА РОМАНУ МАРІО ВАРГАСА ЛЬЙОСИ "СОН КЕЛЬТА"

Досліджено поняття заголовка в сучасній літературознавчій науці, зв'язок між заголовком та текстом, класифікацію заголовків та їх функції. Проаналізовано семантику заголовка роману Маріо Варгаса Льйоси "Сон кельта", його внутрішню та зовнішню структури, до якого типу належить заголовок і як співвідноситься із загальним змістом роману. Визначено, що заголовок роману "Сон кельта" є результатом постмодерністської гри автора із читачем, оскільки він не прямо вказує на зміст тексту, а робить лише певні натяки, які важко розтлумачити на першому етапі сприйняття тексту. Крім того, назва роману є як алюзійною, так і символічною.

Ключові слова: *заголовок, постмодерністський код, алюзія, постмодерністський текст, принцип гри, сприйняття, іменник.*

Назва – найперше, із чим зустрічається читач, взявши книжку до рук, це перша інформація про роман, яка повинна зацікавити читача або хоча б надати уявлення щодо нього; інформація, що може бути як контурною, загальною, так і хибною, помилковою, але може дати й конкретне уявлення про зміст. Мета цієї наукової розвідки – на основі аналізу семантики та функціонального навантаження з'ясувати тип заголовка роману Маріо Варгаса Льйоси "Сон кельта", співвідношення заголовка зі змістом твору.

Заголовок – назва твору або його частини, що пишеться на титульній сторінці рукопису, машинопису, видання або над текстом. Заголовок має бути чітким, афористичним, містити в собі ідею (тему) художнього твору [1].

Заголовок є сильною позицією твору, авторським кодом, першим структурним елементом тексту, що скеровує читача до поля можливих інтерпретацій. Вивчення семантики заголовка художнього тексту починається з появою праці С. Кржижанівського "Поетика заголовків" 1931 р., де він визначає так термін: "Десяток чи другий літер, що ведуть за собою тисячу знаків тексту, прийнято називати заголовком. Слова на обкладинці не можуть не спілкуватись зі словами, що сховані під нею. Більше того: заголовок, оскільки він перебуває в нерозривному зв'язку з єдиним книжним тілом, і оскільки він, в паралелі з обкладинкою, облягає текст і зміст, – має право видавати себе за головне в книзі" [3].

Крім власне визначення поняття заголовка, С. Кржижанівський виділяє іншу важливу проблему в розумінні назви тексту й загалом у його сприйнятті потенційним читачем, а саме зв'язок тексту з автором. Дослідник відзначає нерозривний зв'язок між сприйняттям тексту, його автором і заголовком: «В більшості випадків з поняття "заголовок" лише штучно можемо виключити ім'я автора. Справа в тому, що письменницьке ім'я, у міру набирання ним відомості, перетворюється з власного в загальне, тим самим беручи участь у номінуванні, тобто в процесі називання книги; обжившись серед заголовків, ім'я ніби отримує від них називальну силу й особливий предикативний зміст» [3].

Цю саму проблему розглядає й М. Заградка, говорячи, що складовою заголовка є ім'я автора, тому що воно дає більше зрозумілості, що можна очікувати на сторінках книги, яку тематику, який стиль. Ім'я автора та заголовок книги взаємопов'язані. Але дослідник додає важливу думку, що рік написання книги також відіграє важливу роль, оскільки включає твір до певного часового контексту [6].

Аснар Англес зауважує, що заголовок перебуває в діалозі з текстом, а також обов'язково містить у собі значення – будь-який вид тексту містить у собі значення, саме це і є суттю прочитання, так що в кінці ми вже не можемо сприймати заголовок як звичайний паратекст: заголовок бере на себе функцію самого тексту твору, і його варто розуміти як збірне значення власне тексту.

А.А. Брудний з позиції психолінгвістики виділяє три етапи сприйняття заголовка читачем: 1) безпосереднє сприйняття (інтерпретація заголовка до тексту), причому первісна гіпотеза розуміння заголовка залежить від екстралінгвістичного фактора – тезаурусу читача; 2) динамічне сприйняття (інтерпретація заголовка в тексті); 3) кінцеве сприйняття (інтерпретація заголовка після прочитання тексту) [7].

Залежно від характеру перебігу цього поетапного процесу вчений пропонує виділити дві групи заголовків: 1) нейтральні – які потребують ідентичності первісного, динамічного та кінцевого сприйняття, і в такому разі читацький варіант заголовка збігається з авторським; 2) текстотвірні заголовки, які виступають темою оповідання, текст якого слугує їм ремою.

Заголовок відіграє певну роль у розподілі інформаційного потоку тексту. Глибоке дослідження того, як заголовок співвідноситься з текстом, подано в праці Н.А. Кожевнікової [8]. Дослідниця виділяє серед заголовків декілька типів: а) проспективного типу, які проспективно прогнозують текст; б) ретроспективного типу, які апелюють до мегаконтексту культури (заголовки-цитати, заголовки-послання, присвячення); в) ретро-проспективного типу, які й апе-

© Сліпченко С.В., Ботнер В.Ф., 2013

люють до мегаконтексту культури, і проспективно прогнозують текст.

Складниками заголовка є лексичний та екстралінгвістичний компоненти. О.В. Суперанська, В.Е. Сталтмане наголошують на важливості останнього, до якого входять і особливі умови існування назви в суспільстві, і культурно-історичні асоціації, що з ним пов'язані, і специфіка зв'язку назви з позначуваним об'єктом, і ступінь відомості об'єкта та його назви [4, с. 104].

У сучасному літературознавчому дискурсі виділяють такі різновиди заголовків: 1) жанрові; 2) персональні (епоніми); 3) хронотопні; 4) ремінісцентні та алюзійні [9, с. 13].

Перед аналізом заголовка роману варто сказати про автора – Маріо Варгаса Льйосу. Читач, який уже знайомий з творчістю письменника, навряд чи "купиться" на хитрість перуанського письменника з використанням назви племені кельтів у заголовку. Маріо Варгаса Льйосу, в першу чергу, сприймають як реаліста, людину, яка пише про відносно недалекі часи XIX–XX ст. Романи перуанського прозаїка наповнені історичністю, критикою, показом жорстоких режимів, його творчість закликає до боротьби за демократію, проти насилля й диктатури. Неодмінно твори Маріо Варгаса Льйоси пов'язані з американським континентом. Хоча в романі "El sueco del celta" не йдеться тільки про американський континент, лише одна з трьох частин (а саме друга частина, яка має підзаголовок "Путумайо") стосується безпосередньо Перу. Саме там Роджер Кейсмент проводить розслідування жорстокого ставлення до місцевих індіанців, яких нещадно експлуатують на каучукових плантаціях компанії "Перувіан Компані".

Досліджуваний роман – "El sueco del celta". Цей заголовок за типологією, яку пропонує Н.А. Кожевнікова, можна віднести до ретроспективного типу. І дійсно, заголовок апелює до мегаконтексту. Звичайно, читач розуміє у восьмому розділі роману, що заголовок взятий від назви епічної поеми Роджера Кейсмента, яка датована 1906 р., вона так і називалась "Сон кельта": "En el sueco recordy con insistencia que, en septiembre de 1906, antes de partir hacia Santos, escribiy un largo poema йpico, "El sueco del celta", sobre el pasado mntico de Irlanda..." [14, с. 86]. Тобто перуанський прозаїк використовує алюзію, а отже, заголовок до роману можна назвати алюзійним.

Перше сприйняття заголовка досить цікаве – важко відразу передбачити зміст роману. Здається, що М.В. Льйоса прислуховується до У. Еко, який розмірковує в післяслові до "Ім'я троянди" про заголовок твору: "Назва має заплутувати думки, а не дисциплінувати їх" [13, с. 429].

Проте поступово під час прочитання роману все стає ясно й логічно: як уже зазначено вище, епічна поема Кейсмента, певно, і дала назву роману Маріо Варгаса Льйоси. Сторінка за сторінкою читачу вдається віднайти той зв'язок між заголовком і самим змістом роману – розуміється значення обох іменників, які використовує письменник. Вже після прочитання повного твору можемо повною мірою осягнути, як заголовок реалізується в тексті роману.

Тепер спробуємо розібрати зовнішню структуру заголовка. Він складається з двох слів, а саме іменників "сон" (називний відмінок) і "кельта" (родовий відмінок).

Розпочнемо з другого слова, бо, на нашу думку, воно є менш дискусійним. Кельти – група племен індоєвропейського походження, що в І тис. до н. е. мешкали на території Франції, Німеччини, Швейцарії, Австрії, Чехії, Іспанії, Північної Італії, Британії, Ірландії, частини Балкан, Західної України. Дослідники відзначають розвинутість кельтських племен. Найдовше кельтські племена втримували свою самостійність у Корнуелі, Бретані, а також у частині Ірландії.

Використовуючи назву цього племені, Маріо Варгас Льйоса певною мірою приходить до принципу постмодерністської гри, він грає із читачем, ведучи заголовком зовсім в іншому напрямку, ніж розвивається сама дія роману. Відразу уявляється дохристиянська Європа, первинні звичаї, міфологічна основа сюжету, міфічні створіння, кельтські боги, битви тощо. Проте читач бачить зовсім інше. У творі немає ніякого первісного суспільства, племен, кривавих битв чи магії – все реалістично й історично вивірено, кінець XIX – початок XX ст., Великобританія. Насправді ж, не має сумнівів, що кельт – це і є сам Роджер Кейсмент, у деяких джерелах навіть зустрічається інформація, що борця проти колоніалізму називали його соратники "Кельтом" за його любов до Ірландії.

До речі, "кельт" сприймається як щось архаїчне, вимерле, чого вже не існує, тобто Варгас Льйоса ще в заголовку робить вказівку на трагічну долю головного героя чи виділяє, виокремлює його серед інших людей як щось особливе. Можливо, через це він його так ідеалізує, надає йому позитивних рис. Саме тому, здається, Роджер Кейсмент і приречений, бо він належить до вже вимерлого племені, що розчинилось у європейських народах.

Іменник "сон" – у російському перекладі роману, а в оригіналі ісп. "sueco" – сон, мрія, фантазія, дрімання, сонний стан тощо. Тобто, як бачимо, слово має два активних значення – "сон" і "мрія", у цьому випадку можемо казати про невдалий, неповний переклад на російську мову. Здається, що його й не передаси повною мірою – втратиться тоді структура, ємкість самого заголовка, проте при аналізі на це варто звернути увагу. На аспект двозначності слова "sueco" звертає увагу й український дослідник Д. Дроздовський: "в оригіналі маємо "El sueco del celta"; слово "sueco" в цій сполуці можна тлумачити і як сон, і як марення-мрію" [2].

Чому автор саме використовує таке неоднозначне слово в назві? Прочитавши твір, можемо побачити, що обидва значення реалізуються в змістові твору:

1. Мрія – тут, здається, все просто, Роджер Кейсмент поступово просувається до осягнення своєї мрії, розуміє, що він любить свою рідну

країну Ірландію, розуміє її становище – колонії Британської імперії, а потім намагається звільнити її з-під гніту.

2. Сон – це значення трошки складніше розтлумачити. Але варто звернути увагу на час і місце початку твору – відправної точки – це останні два тижні життя Роджера Кейсмента в Пентонвільській в'язниці. Що лишається ув'язненому ірландцю ще робити, крім спати? І ми бачимо на сторінках роману, як часто в снах протагоніст бачить події минулих літ. У цьому випадку розповідь часто ведеться через сновидіння, марення головного героя, який поступово переживає власне життя з дитинства. Часто як перехід від теперішнього часу (Кейсмент у в'язниці) до спогадів В. Льйоса використовує саме сон, це можна спостерігати від розділу до розділу. Наприклад:

"Tumbado en su camastro, de espaldas, con los ojos cerrados, volviy a su memoria Joseph Conrad" [14, с. 46].

"En su celda, Roger se tumby en su camastro y tomy la Imitaciyn de Cristoen sus manos. Pero no pudo concentrarse en la lectura" [14, с. 81].

Марення перервані скрежетом металевих дверей у камері:

"Un ruido metбlico lo sacy de ese sueco placentero. Abriy los ojos. El carcelero habna entrado y le alcanzy una escudilla con la sopa de sйmola y el pedazo de pan que era su cena de todas las noches" [14, с. 120].

Сновидіння і момент пробудження після сну, в якому головному герою снився його товариш: "Se desperty, entre asustado y sorprendido. Porque, en la confusiyn que eran sus noches, en йsta lo habna tenido sobresaltado y tenso durante el sueco el recuerdo de su amigo – ex amigo ahora – Herbert Ward" [14, с. 203].

Навіть останню ніч перед стратою Кейсмент спав, і його сон скоріше виявляв підсвідомий страх, хоча сам протагоніст почував себе абсолютно вільно, ніби змирившись з власною долею: "Asombrosamente, al poco rato se durmiy. Y debiy dormir muchas horas porque, cuando abriy los ojos con un pequeco sobresalto, aunque la celda estaba en sombras advirtiy por el cuadradito enrejado de la ventana que comenzaba a amanecer. Recordaba haber socado con su madre. Ella tenna una cara afligida y йl, nico, la consolaba diciйndole: "No estйs triste, pronto nos volveremos a ver". Se sentna tranquilo, sin miedo, deseoso de que terminara aquello de una vez" [14, с. 262].

Здається, що прозаїк з перших сторінок підбиває підсумок життю Роджера Кейсмента, саме тому головний герой і спокійний перед стратою – він усвідомив, що не марно прожив життя: "Se sentna tranquilo. El miedo que, en dnas y semanas anteriores, le producna de pronto escalofrnos y le helaba la espalda, se habna disipado por completo. Estaba seguro de que irna a la muerte con la serenidad… Se sentna desasido de problemas y angustias y preparado para arreglar sus asuntos con Dios" [14, с. 259].

Неможливо достовірно сказати, наскільки прозаїк навмисне робить таку сюжетну лінію, але в нашій мові є такий вислів: "Промайнуло все життя перед очима" – коли людина перебувала в смертельній небезпеці. Можемо помітити щось схоже на це, тільки в Роджера Кейсмента це життя відновлюється в пам'яті протягом двох тижнів, поки він чекає на рішення суду та страту.

Як бачимо, "сон" досить часто зустрічається в романі, і це не випадково, через сон та марення автор демонструє напружену психологічну ситуацію головного героя, він залишений сам на сам у чотирьох стінах камери, він чекає на смерть, тому видається логічною спроба переосмислення власного життя.

Крім того, заголовок можемо сприйняти і як еліптичну конструкцію "вічний сон кельта", де випущене слово "вічний". В іспаномовній культурі також існує поняття вічного сну: dormir el sueco eterno – почити вічним сном, спати вічним сном, заснути вічним сном [12]. Таким чином Варгас Льйоса віддає останню шану великому борцю за справедливість і за власну батьківщину.

У заголовку роману чітко виявляється один з основних принципів літератури постмодернізму – принцип подвійного кодування. Як відомо, американські дослідники Ч. Дженкс та Тео Д'Ан, взявши до уваги іронічне зіставлення різних літературних форм та художніх течій, що були характерні постмодернізму, запровадили в літературну термінологію поняття "подвійного кодування" [10, с. 226]. Вищезгадане іронічне зіставлення, на їхню думку, і виділені Р. Бартом коди (герменевтичний, проайретичний, символічний, семний, референційний) функціонують як дві великі кодові надсистеми, що двічі кодують постмодерністський текст. Завдяки заголовку роману Варгаса Льйоси він стає привабливим як для масового, так і для елітарного читача.

Можемо підсумувати, що заголовок роману "El sueco del celta" є водночас і символічним – символізує самого Роджера Кейсмента, його мрії, спогади/сновидіння; і алюзійним – бо так само називається епічна поема, написана історичним Роджером Кейсментом у 1906 р. Не можна сказати, що заголовок передбачає зміст роману, він лише робить натяки, певні вказівки, і масовий читач точно буде обведений навколо пальця такою назвою, буде очікувати абсолютно іншого змісту твору, особливо якщо читач ніколи не мав справу із романами Маріо Варгаса Льйоси. Здається, що автор спеціально обрав такий багатозначний і місткий заголовок, щоб після прочитання можна було знайти чимало зв'язків між текстом і назвою – в цьому можна побачити великий геній перуанського лауреата Нобелівської премії.

Список використаної літератури

1. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
2. Дроздовський Д. Перуанська Ірландія Льйоси [Електронний ресурс] / Дмитро Дроздовський // ЛітАкцент, 2011. – Режим доступу:

http://litakcent.com/2011/09/15/peruanska-irlandija-ljosy/.
3. Кржижановский С.Д. Поэтика заглавий [Электронный ресурс] / Сигизмунд Доминикович Кржижановский // Никитинские субботники. – 1931. – Режим доступа: http://www.philol.msu.ru/~tezaurus.
4. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская, А.Х. Султанов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
5. Яновська О.А. Заголовок як чинник творення художньо-смислової цілісності поезії М. Віграновського / О.А. Яновська // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2009. – № 16. – С. 106–110.
6. Заградка М. Поэтика заглавий русской литературы XX века [Электронный ресурс] / Мирослав Заградка // Sine arte, nihil. – Режим доступа: http://pbunjak.narod.ru/zbornik/tekstovi/12_Zahradka.htm.
7. Брудный А.А. О сознании текста / А.А. Брудный // Мысль и текст : сб. науч. тр. / под ред. А.А. Брудного. – М. : Фрунзе, 1988. – С. 6–9.
8. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала XX века / Н.А. Кожевникова ; отв. ред. В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1986. – 253 с.
9. Челецька М.М. Поетика заголовкового комплексу в ліриці Івана Франка : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.01.01 "Українська література" / М.М. Челецька. – Л., 2006. – 20 с.
10. D'Haen T. Postmodernism in American Fiction and Art / T. D'Haen // Approaching Postmodernism. – Amsterdam Philadelphia, 1986. – P. 211–230.
11. Кельты – загадочный народ, потомки которого и сегодня живут в Европе [Электронный ресурс] // Наука и жизнь. – 1998. – № 3. – Режим доступа: http://www.nkj.ru/archive/articles/10396/.
12. Мультитран – интернет-версия словаря Мультитран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.multitran.ru/.
13. Эко У. Имя розы: Детектив / Умберто Эко. – М. : Кн. палата, 1989. – [Вып. 2]. – 486 с.
14. Vargas Llosa M. El sueco del celta / Mario Llosa M. Vargas. – Madrid : Alfaguara, 2010. – 270 p.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2013.

Слипченко С.В., Ботнер В.Ф. Поетика заголовка романа Марио Варгаса Льёсы "Сон кельта"

Исследовано понятие "заглавие" в современном литературоведении, связь между заглавием и текстом, классификацию заглавий и их функции. В статье проанализировано семантику заглавия романа Марио Варгаса Льёсы "Сон Кельта", его внутреннюю и внешнюю структуры, к какому типу данное заглавие относится и как соотносится с полным содержанием романа. Было определено, что заглавие романа – это результат постмодернистской игры между автором и читателем, так как оно не прямо указывает на содержание текста, а делает лишь определенные намеки, которые тяжело понять на первом этапе восприятия текста. Кроме того, название романа является как аллюзийным, так и символичным.

Ключевые слова: *заглавие, постмодернистский код, аллюзия, постмодернистский текст, принцип игры, восприятие, существительное.*

Slipchenko S., Botner V. The title of the novel by Mario Vargas Llosa "El sueco del celta"

The title is a powerful position of the work of art, the author's code, the first structural element of the text. The title leads a reader to feasible interpretations. The heading of the literary text is first what a reader meets while taking a book; it is first information about the text. In this article is analyzed the title, how it is understood in the contemporary literary criticism; problems that are connected with the concept "title", like: the connection between title and author's name. It is researched different classification of the title: 1) due to the perception: neutral and text making titles; 2) how title relates to text; 3) types of titles that are accepted in contemporary literary criticism: genre, personal, chronotopos and allusion.

It was analyzed the title of the novel "El sueco del celta" by Peruvian author Mario Vargas Llosa. This title is a great example of postmodernism headings in which is realized the principle of the game between author and readers. Besides, in this article was researched that the title "El sueco del celta" is symbolic, because it represents main character of the novel – Roger Casement; but also it is allusion due to the fact it points at the epic novel that was written by historical Roger Casement in 1906. It is researched external and internal structure of the novel's title. During the investigation of external structure of the title was analyzed both words – "dream", "Kelt" and how they are realized in the contents of the whole novel.

This article will be useful for professors and their students who study contemporary postmodern literature, literature of the Hispanic world or the works by Mario Vargas Llosa. It could be useful during writting some scientific works on literary criticism or preparation reports for practical classes in the university.

Key words: *title, postmodern code, allusion, postmodern text, principle of the game, perception, substantive.*